

#علوم_و_فنون_ادبی_۳

#دوره_ی_بازگشت_و_بیداری

#قرن_دوازدهم_تا_قرن_سیزدهم

#گروه دبیران ادبیات کشوری

مدیریت حسن دستموزه

مردادماه ۹۷

شعر و نثر فارسی، پس از انقراض دولت صفویه، رشد و شکوفایی نداشت و در سرایشی رکود و زوال افتاد. پیچیدگی ها و لفظ بازیهای سبک هندی، به حدی رسیده بود که شعر و نثر را از مغز تهی کرده بود و جز واژه ها و ترکیبیهایی سست و ملال آور چیزی برای عرضه نداشت. به همین دلیل شاعران و نویسندگان از سبک هندی روی گردان شدند؛ اما هنوز تأثیرهایی از سبک هندی و مکتب وقوع در آثارشان دیده می شود.

با روی کار آمدن سلسله قاجار بازگشت به شیوه های گذشته در ادبیات پررونق تر شد. تعدادی از شاعران اندیشمند، راه رهایی را در تشکیل انجمن های ادبی دیدند. عبدالوهاب نشاط، انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد. پس از آن انجمن ادبی خاقان به ریاست فتحعلی شاه در تهران تأسیس شد.

این انجمن ها، راه رهایی از تباهی و انحطاط شعر را در بازگشت به شاعران بزرگ گذشته و تقلید از شیوه شاعری آنان دانستند و موجب پیدایش «سبک بازگشت» شدند.

گرچه تشکیل انجمنها پدیده مبارک و میمون و تلاش قابل تحسینی بود اما راه را اشتباه رفتند. و به جای پیدا کردن راه جدید، به گذشته بازگشتند.

*

عوامل مؤثر در ایجاد نهضت بازگشت ادبی:

۱- غارت کتابخانه اصفهان و افتادن کتابهای کتابخانه سلطنتی به دست مردم و پیوند دوباره اهل ذوق با ادب کهن

۲- توجه دربار قاجار به ادبیات و رونق شعر و شاعری و مدح شاهان

۳- تضعیف روحیه جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه.

*

* پیروی از ادبیات گذشته به سبب فقر فرهنگی جامعه و رخوت حاکم بر ادبیات.

* پیروی از اسلوبهای کهن در سطح زبانی، فکری و ادبی (زبان، تخیل و تفکر، تکرار شنیده هاست)

* قصیده سرایی به سبک شاعران سبک خراسانی و سلجوقی. مانند صباي کاشانی - قانای شیرازی و سروش اصفهانی

* سرودن غزل به سبک حافظ و سعدی و دیگر شاعران سبک عراقی مانند: مجمر اصفهانی - فروغی بسطامی و نشاط اصفهانی.

این شاعران نوآوری و تکامل نداشتند اما تلاش آنها باعث شد که ادبیات از حالت سستی اواخر سبک هندی خارج شود.

*

« دوره بیداری »

از اواسط دوره قاجاریه، انتقادات از علل شکست و رخوت و سرخوردگی کشور و همچنین انتقاد شعر دوره بازگشت به اوج رسید و مردم نیاز به تغییر را به شدت احساس می کردند، به همین دلیل جامعه آماده تحولی عظیم شد.

* موضوعات جدید در ادبیات به وجود آمد.

* لغات و اصطلاحات غربی وارد شعر شد.

* شعر دوباره بین مردم آمد و صدای فریاد آنها شد و شاعران خود را وقف مردم کردند.

* شاعران به محتوا بیش از صور خیال و جنبه های شاعرانه توجه داشتند.

* شاعران به این نتیجه رسیدند که شعر باید متحول شود تا بتواند مسائل جدید را در خود جای دهد.

* سفر شاهان قاجار به خارج باعث آشنایی آنها با تحولات جهان شد.

* روشنفکران و تحصیلکرده های ایران تحولات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی را سرعت بخشیدند.

این تحولات با حرکتی ضد استعماری و ضد استبدادی همراه شد که به صدور فرمان مشروطه در سال ۱۳۲۴ انجامید.

*

از عوامل موثر در امضای مشروطیت:

۱- تاثیر جنگهای ایران و روس و توجه به امکانات جدید

۲- کوششهای عباس میرزا در روی آوردن به دانش و فنون جدید

۳- اعزام دانشجویان به خارج برای ادامه تحصیل

۴- رواج صنعت چاپ و روزنامه نویسی و ترجمه

۵- تاسیس مدرسه دارالفنون و آموزش دانش نوین

شعر دوره بازگشت هم مانند بسیاری از پدیده های اجتماعی مورد انتقاد قرار گرفت. زیرا مردم آنچه را می خواستند در شعرها نمی یافتند.

*

شاعران و نویسندگان آزادی خواه و روشنفکر به مخالفت با دولت و نقد شرایط موجود پرداختند. از جمله آنها: میرزا فتحعلی آخوندزاده - عبدالرحیم طالبوف - میرزا آقامحمدخان کرمانی

مردم نیز در جستجوی شعری بودند که به محتوا بیش از جنبه های شاعرانه و صور خیال توجه داشته باشد و بتواند مسائل و پدیده های تازه جامعه را در خود جای دهد. از این روی فصل جدید از ادبیات به نام « ادبیات بیداری یا ادبیات مشروطه » به وجود آمد و مفاهیم جدید همچون « آزادی - وطن - قانون خواهی - حقوق اجتماعی وارد ادبیات شد و با برانگیختن احساسات ملی - میهنی و توجه به فراگیری علوم جدید، توجه به حقوق زنان، نفی عقاید خرافی در جامعه، پیکار با بیگانگان و بیگانه ستیزی و انتقاد از نابسامانیها همراه بود.

*

وضعیت شعر این دوره:

شاعران برای این که بتوانند با توده مردم ارتباط برقرار کنند زبان محاوره را برگزیدند تا قابل فهم تر باشد و بتوانند مفاهیم جدید را با زبانی ساده منتقل کنند.

شعر برای آنها، بیان واقعیات اجتماعی بود و وسیله ای بود برای بهبود زندگی اجتماعی. در عصر بیداری به دلیل تمرکز فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی در تهران، شعر و ادب در این شهر رونق بیشتری یافت. پس از تهران، تبریز مرکز فعالیت‌های سیاسی و ادبی و مطبوعاتی بود.

*

* ادیب المالک فراهانی:

فعالیت اصلی وی روزنامه نگاری و سردبیر روزنامه « مجلس » بود
شعرش از زندگی سیاسی اش جدا نبود و بسیاری از حوادث و اوضاع روزگار را بیان می نمود.
دیوان حاوی : ترجیع بندها، قصاید و مسمط .

بیشتر « قصیده » می سرود و مضمون آنها وطنی، سیاسی و اجتماعی بود.

* سید اشرف الدین گیلانی (نسیم شمال)

به دلیل زبان ساده و عامیانه، شعرهایش در میان مردم محبوبیت زیادی داشت.

شعرهایش در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

زبان شعرهایش ساده و طنزآمیز و در راه عشق به وطن و مبارزه با استبداد بود.

شعرهایش را در روزنامه « نسیم شمال » چاپ می کرد.

*

* عارف قزوینی

از موسیقی دانان بزرگ دوره مشروطه بود.

تصنیف ها و ترانه های میهنی اش در برانگیختن احساسات آزادیخواهی مردم بسیار نقش داشت.

شعرش، ساده و دور از پیچیدگی بود.

مضمون شعرهایش وطن دوستی و ستیز با نادانی بود.

سوز و شوری که در شعرهایش بود او را به یکی از دردمندترین سرایندهگان تبدیل کرد.

* محمد تقی بهار (ملک الشعرا)

با ادبیات کهن و مسائل جدید دنیا آشنایی بود. با لحن حماسی و به سبک خراسانی شعر می سرود. در حوزه تحقیق و تدریس در دانشگاه، سیاست و روزنامه نگاری هم فعالیت داشت. آثاری از جمله تاریخ احزاب سیاسی، سبک شناسی، تاریخ تطور نظم فارسی، دیوان اشعار تصحیح های ارزشمند متون ادبی و مقاله های بسیاری از وی به جای مانده است.

*

* فرخی یزدی

او را به خاطر آزادی خواهی به زندان انداختند. تحت تاثیر شاعران گذشته مخصوصا مسعود سعد و سعدی بود. در دوره هفتم مجلس، نماینده مردم یزد شد. دست از اندیشه های پرشور آزادی و وطنی برداشت و در این راه جانش را فدا کرد.

*

وضعیت نثر این دوره:

در سالهای انقلاب مشروطه، دگرگونی‌هایی در جامعه به وجود آمد که نثر فارسی به سمت سادگی و بی‌پیرایگی سوق داد و به زبان مردم کوچه و بازار نزدیکتر کرد. از جمله این دگرگونیها:

۱- رواج و گسترش روزنامه به عنوان رسانه

۲- روی آوردن به ترجمه ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با اروپا

۳- تغییر مخاطبان (از خواص به عوام)

پیشگامان این نوع نثر: قائم مقام فراهانی- علامه دهخدا - رضا قلی خان هدایت - زین العابدین مراغه ای - عبدالرحیم طالبوف - میرزا آقاخان کرمانی - ناصرالدین شاه قاجار.

*

* روزنامه نگاری:

در سالهای اول مشروطه، روزنامه های بسیاری منتشر می شد که در آنها مطالب سیاسی، اجتماعی و علمی ارائه می شد. بیشتر نویسندگان این دوره مطالب خود را در قالب مقاله در این روزنامه ها منتشر می کردند.

از مهمترین این روزنامه ها:

۱- «صور اسرافیل» با مدیریت میرزا جهانگیر خان

۲- «نسیم شمال» با مدیریت و نویسندگی سید اشرف الدین گیلانی بود که با لحنی طنزآمیز از مسائل موجود انتقاد می کردند.

۳- مجله «بهار» نشریه ادبی بود که میرزا یوسف خان اعتصامی آشتیانی آن را منتشر می کرد.

۴- مجله «نوبهار» و «دانشکده» با مدیریت ملک الشعرا بهار

*

* رمان نویسی:

رمان نویسی به شیوه جدید محصول یک قرن اخیر است. پیش از انقلاب مشروطه نویسندگان ایرانی نوشتن رمان را از طریق ترجمه رمانهای غربی آغاز کردند.

در عصر مشروطه، بیشترین توجه و علاقه نویسندگان به رمانهای تاریخی بود. زیرا:

۱- نویسندگان روحیه باستان گرایی و کاوشگرانه در شناخت هویت گذشته داشتند.

۲- با توجه به سیاستهای موجود در جامعه، رمان تاریخی نسبت روزنامه نویسی و رمان سیاسی در دسر کمتری داشت و مشکلات کمتری برای نویسنده ایجاد می کرد.

رمان نویسان مشهور این دوره: محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا» - میرزا حسن خان بدیع با رمانهای «شمس الدین و قمر» و «داستان باستان».

*

* نمایش نامه نویسی

نمایش نامه به شکل امروزی، در ایران سابقه نداشته است. در دوره ناصرالدین با رفت و آمد ایرانیان به اروپا، این نوع ادبی هم رواج یافت. «میرزا آقا تبریزی» با نوشتن سه نمایش نامه کوتاه، اولین کسی که در ایران نمایش نامه نوشت. این سه نمایش نامه تنها نمونه ادبیات نمایشی این دوره است. زبان آنها مانند نثر داستانی این دوره، ساده، روان، بی تکلف و عوام فهم است.

* ترجمه

ترجمه از عوامل مهم رشد آگاهی و تحول ندیشه ایرانیان در سالهای قبل از مشروطه بود. ترجمه آثار اروپایی با ایجاد چاپخانه در زمان فتحعلی شاه آغاز شد. مهم ترین اثر ترجمه شده در این دوره، کتاب «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» از میرزا حبیب اصفهانی است.

*

* تحقیقات ادبی و تاریخی

تحقیقات ادبی و تاریخی به دلیل اشتغال اهل قلم به روزنامه نویسی و موضوعات دیگر، مورد توجه نبود. تنها اثر قابل توجه «تاریخ بیداری ایرانیان» از ناظم الاسلام است.

* برخی از نویسندگان این دوره:

۱- قائم مقام فراهانی:

از معروفترین نویسندگان و سیاستمداران بزرگ این دوره است

با تغییر سبک نگارش، نثر فارسی که پیش از او با تکلف و تصنع همراه بود، از تکلف و تصنع زدود.

مسائل رایج جامعه را با زبان رایج و آخته به شعر و ضرب المثلهای لطیف نوشت.

نوشته هایش به سبک گلستان سعدی و با عبارتهای کوتاه و موزون و مسجع همراه بود.

وی احیاکننده نثر فارسی است

«منشآت» مهمترین اثر وی است.

*

۲- علامه علی اکبر دهخدا

از پیشگامان نثر فارسی است. شعر هم می گفت.

مجموعه نقرهای طنزآمیزش با موضوع سیاسی - اجتماعی با نام «چرند و پرند» در روزنامه صوراسرافیل چاپ می شد.

در رواج نثر ساده و عامیانه نقش مؤثری داشت.

از پیشگامان نثر ساده و جمالزاده و صادق هدایت بود.

حاصل پژوهش های او در فرهنگ نویسی، کتاب ارزشمند «لفت نامه»، مفصل ترین کتاب لغت فارسی است.

«امثال و حکم» از آثار ارزشمند اوست.

*

خودارزیابی

۱- دو تن از پیشگامان رمان نویسی قبل از مشروطه را نام ببرید و از هر کدام، اثری نام ببرید.

۲- مهم ترین عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر ادبیات عصر بیداری را نام ببرید.

۳- ویژگی های شعر هر یک از شاعران زیر را بنویسید.

فرخی یزدی

عارف قزوینی

ایرج میرزا

۴- شاخص ترین درون مایه های شعر فارسی در درون بیداری را بیان کنید.

۵- نثر فارسی در دوره بیداری چه تحولاتی یافت؟

۶- چه عواملی در ایجاد نهضت بازگشت ادبی مؤثر بودند؟

۷- در شعر دوره بیداری از نظر زبانی چه تحولاتی دیده می شود؟

۸- توضیح دهید که قائم مقام فراهانی در حوزه نثر فارسی چه جایگاهی دارد؟

*

پاسخ

۱- محمداقصر میرزا خسروی با رمان « شمس و طغرا » - میرزا حسن خان بدیع با رمانهای « شمس الدین و قمر » و « داستان باستان ». (توجه؛ منظور طراح سوال این دو شخص است اما متن سوال با متن درس هماهنگی ندارند. در متن درس این دو نویسنده را رمان نویسان دوره مشروطه معرفی کرده است در حالی که متن سوال، رمان نویسان پیش از مشروطه را از دانش آموز خواسته است)

۲- ورود لغات و اصطلاحات غربی، رواج شعر بین مردم، توجه به محتوای شعر بیش از صور خیال و جنبه های شاعرانه، سفر شاهان قاجار به فرنگ و آشنایی آنان با تحولات جهانی، همگام شدن روشنفکران و تحصیلکرده های جامعه با مردم و تحولات جامعه، تاثیر جنگهای ایران و روس، کوشش شاهان قاجار برای روی آوردن به دانش و فنون نوین، اعزام دانشجویان به خارج کشور، رواج صنعت چاپ، تأسیس مدرسه دارالفنون.

*

۳- فرخی یزدی: سرودن اشعار پرشور و آزادی خواه و وطن دوستانه و پیروی از سعدی و مسعود سعد.

عارف قزوینی: سرودن اشعار ساده و درو از پیچیدگی با مضامین وطن دوستی و ستیز با نادانی و عشق به وطن.

ایرج میرزا: به کارگیری تعبیرات عامیانه، آفریدن اشعار ساده و روان، زبان طنزآمیز،

۴- آزادی، وطن، قانون خواهی، مبارزه با استبداد و استعمار، حقوق اجتماعی، پیکار با بیگانه و بیگانه نفی خرافات، توجه به حقوق زنان و.....

[Maryam Ghanedoost, ۱۸, ۰۸, ۱۴: ۲۱]

۵- نثر فارسی، ساده و بی پیرایه شد و به زبان کوچه و بازار نزدیک گشت.

۶- غارت کتابخانه اصفهان و افتادن کتابهای سلطنتی به دست مردم و پیوند اهل ذوق با ادبیات کهن، توجه دربار قاجار به ادبیات و رونق شعر و شاعری و مدح شاهان، تضعیف روحیه جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه.

۷- شاعران برای این که بتوانند با توده مردم ارتباط برقرار کنند، زبان محاوره را برگزیدند تا قابل فهم تر باشد و بتوانند مفاهیم جدید را با زبانی ساده منتقل کنند.

۸- وی با تغییر سبک نگارش ، نثر فارسی که پیش از او با تلکف و تصنع همراه بود، از تلکف و تصنع زدود و مسائل رایج جامعه را با زبان رایج و آمیخته به شعر و ضرب المثلهای لطیف نوشت. وی احیاکننده نثر فارسی است.

#علوم_و_فنون_ادبی_۳

#دوره_ی_بازگشت_و_بیداری

#قرن_دوازدهم_تا_قرن_سیزدهم

#گروه دبیران ادبیات کشوری

مردادماه ۱۳۹۷ @adabiate10

@adabiate10

گروه دبیران ادبیات کشور